

SLACHTOFFERS VAN SLACHTOFFERS?

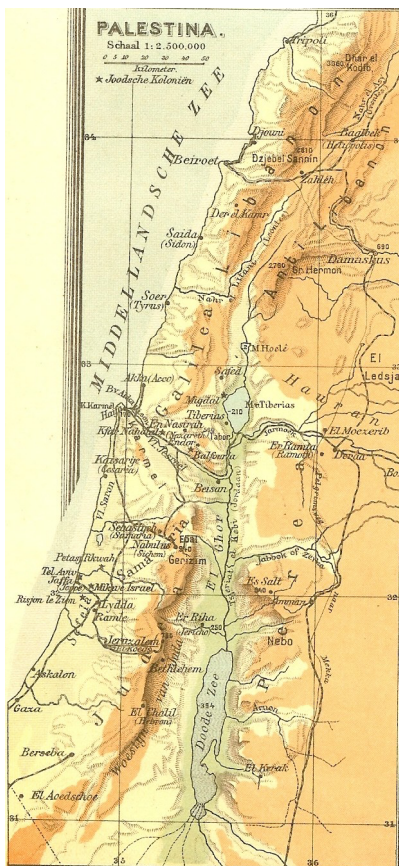
Mimetische crisis in het heilige land vanuit een sociolinguïstische optiek

Bijdrage voor de discussie op de bijeenkomst van de Girard Studiekring
Amsterdam, Vrije Universiteit, 28 mei 2010

Michael Elias

INHOUD

1	Inleiding: de plaats	2
2	'De situatie' als eufemisme voor een mimetische crisis	3
3	Sociolinguïstische optiek.....	9
4	Besluit: meervoudige partijdigheid	14
5	Bibliografie.....	16
6	Bijlagen	18
6.1	Declaration Galilee Peace Conference May 1-2, 2009	18
6.2	Marc Rosenstein: Discovering the other in the Galilee, May 1, 2009	18

Palestina (Bostlas 1932)

Palestina (Israel) (Bosatlas 1959)

www.goisrael.com 14 mei 2010

1 INLEIDING: DE PLAATS

In een Bosatlas uit de jaren dertig, waar ik als kind vaak in zat te bladeren, heet het gebied waarover ik hieronder enkele opmerkingen maak, Palestina. Het was bij de ineenstorting van het Ottomaanse Rijk in de Eerste Wereldoorlog Brits mandaatgebied geworden. De editie van 1959 die we in de jaren zestig op het gymnasium bij aardrijkskunde gebruikten, verscheen elf jaar na de oprichting van de staat Israël, maar vermeldt de regio nog steeds als Palestina bij de inzet van de kaart van Azië, al staan de letters ISRAEL wel afgedrukt in het land waarvan de staatkundige grenzen die van de 'groene lijn' zijn, overeengekomen tussen Egypte, Israël en Jordanië na de Arabisch-Israëliische Oorlog van 1948. Ik herinner me na de Suezcrisis van 1956 mijn ouders de vraag gesteld te hebben: heet het daar nu Palestina of Israël? ¹

Ik moest aan deze verwarring denken toen ik in januari j.l. de orthodox Joodse Zahava-Neuberger-Keller in Nes Ammim (gelegen in Noord-West Galilea) tijdens een seminar hoorde verklaren Palestijns van geboorte te zijn: ze was immers geboren in Akko, vóór de stichting van de staat Israël. Haar vader, Aharon Keller, wiens familieleden grotendeels zijn vermoord in de concentratiekampen, wist vóór de Tweede Wereldoorlog vanuit Duitsland via Polen en Roemenië te ontkomen naar Palestina, waar hij later operrabbijn werd van West-Galilea. Zelf is Neuberger-Keller gepromoveerd op midrasjiem over Deuteronomium met betrekking tot 'het recht doen aan de vreemdeling in je midden' en momenteel geeft ze leiding aan seminars van Joodse en Palestijnse vrouwen - wat in haar eigen orthodoxe kring op veel onbegrip stuit.

Hoe het land er anno 2010 op atlassen en kaarten uitziet, verschilt per uitgever. Er zijn er in de boekhandel kaarten van het gebied in omloop met op de ene kant Israel en op de andere zijde Palestina geschreven, zonder enige grensaanduiding. Op andere kaarten zijn de grenzen van de staat Israël beperkt tot de groene lijn, maar er zijn er ook waarin een gedroomd Groot-Israel de Golanhoogten, de West Bank en Gaza omvat. Omgekeerd wordt op kaarten die in Palestijns gebied op scholen worden gebruikt, Tel Aviv niet vermeld, maar wel het aangrenzende Arabische Yafo. Een plattegrond van Jeruzalem die ik in een hotel in het oostelijke deel van de stad bij de receptie zag liggen, noemt nauwelijks straatnamen in West-Jeruzalem, terwijl degene die ik in de winkel van *Jad Vasjem* (het Holocaustmuseum) kocht, veel straten in het oostelijke deel onbenoemd laat. De discussie over dit soort kwesties laat telkens weer op. Recent stond in de Engelse editie van het dagblad *Haaretz*² een artikel getiteld "Israel's tourism ministry is wiping Palestinians off the map". Bepleit werd om met het oog op een twee-staten oplossing vast te beginnen met het opnieuw tekenen van officiële kaarten; momenteel staan daarop de internationaal erkende grenzen niet vermeld,³ maar gezien het feit dat de verantwoordelijke minister tot Jisrael Beatenoe behoort (de partij van Avigdor Lieberman) is de kans daarop voorlopig niet groot.

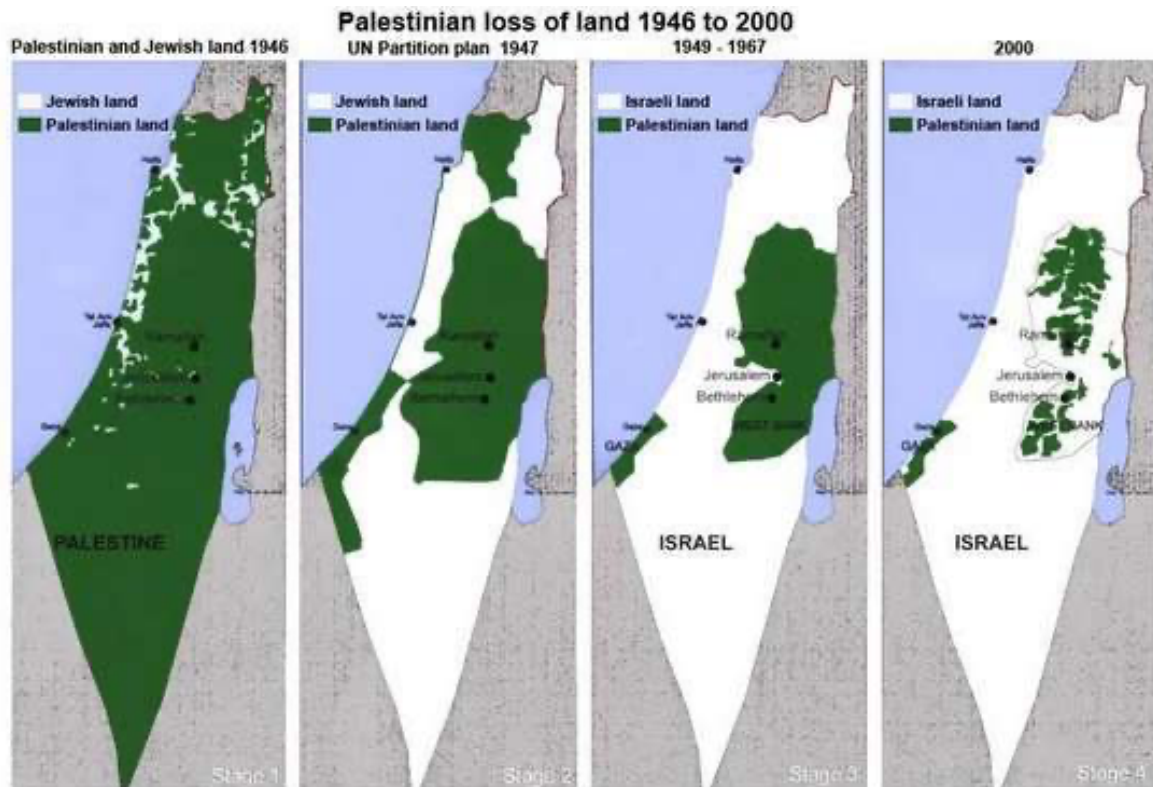
De hierboven genoemde term Westelijke Jordaanoever (pas in 1950 voor het eerst als zodanig benoemd) is taboe voor 'de kolonisten', die consequent van Judea en Samaria spreken. 'De gebieden' (zoals ze elders 'neutraal' heten) werden in 1948 door Jordanië veroverd en in 1967

¹ Zie voor afbeeldingen het voorblad.

² 11 mei 2010. Ik heb er vanaf gezien in dit stuk de spelling van Hebreeuwse letters te uniformeren (vgl. Heikens 2002), omdat gangbare Nederlandse publicaties vaak de Engelse spelling van Hebreeuwse woorden volgen en ik citaten gebruik die ook afwijken van wat bij ons gebruikelijk is. Vandaar dat de letter *צ* *tsade* in de naam van de krant hier niet is weergegeven als *ts*, maar als *tz*.

³ Zie de download van goisrael.com op het voorblad rechts.

door Israël ingenomen, maar in een retrograde beweging zijn ze 'Palestijns' in publicaties van instellingen als het Ecumenical Liberation Theology Center Jerusalem *Sabeel*⁴:

Mijn jarenlang sluimerende interesse voor Palestina en Israël is recent gevoed door twee studiereizen in januari 2009 en 2010.⁵ Dat betekent dat mijn kennis over de uitermate gecompliceerde situatie in deze regio op zeer veel punten nog ernstig tekortschiet. Niettemin had ik in de tientallen gesprekken die we tijdens de seminars met verschillende inwoners hadden, zo dikwijls het idee dat de mimetische theorie tenminste enig licht zou kunnen werpen op de wijze waarop er verteld, geargumenteed en gehandeld wordt, dat ik er een bijdrage voor onze studiekering aan wilde wijden, met in gedachten het apoftegma: wie een week in Israël geweest is, schrijft een boek; wie er een maand geweest is, schrijft een artikel; en wie er langer dan een jaar is, schrijft niets meer, maar luistert alleen nog.⁶

2 'DE SITUATIE' ALS EUFEMISME VOOR EEN MIMETISCHE CRISIS

Er zijn in het gebied dat ik in de ondertitel van dit stuk om een stellingname in enigerlei zin te ontwijken met kleine letters het 'heilige land' noem,⁷ veel mensen met een "meerstemmig zelf".⁸ Iemand kan zich min of meer neutraal aan je voorstellen als Arabier, maar zich

⁴ Zie www.sabeel.org.

⁵ Onder leiding van Simon Schoon (www.simonschoon.web-log.nl/) en Douwe van der Sluis (Stichting COME: www.stichting-come.nl). Voor een verslag van 2010 (door Ewout van der Linden) zie <http://bit.ly/cFx8cd>.

⁶ Een ander in dit genre: iemand die hier vijf jaar is, kiest de zijde van de Joden. Wie hier nog eens vijf jaar is, kiest de zijde van de Palestijnen. Nog weer vijf jaar later ben je boos op beiden. Als je het aandurft nog eens vijf jaar te blijven, ga je uiteindelijk van beiden houden.

⁷ In navolging van (o.a.) Peter Tomson (1997: 24). In 2010 heeft Tomson een sabbatical en verblijft hij in het Tantur Institute for Ecumenical Studies, gelegen aan de weg tussen Jeruzalem en Bethlehem. Zie zijn blog: <http://pjtomson.blogspot.com/>.

⁸ Vgl. Brinkgreve (2009); 77 e.v.

vervolgens als Israëliisch staatsburger nader preciseren en vertellen dat ze tot het Palestijnse volk behoort, geboren is in een vluchtelingenkamp in Libië en qua geloof christelijk is, Grieks-katholiek. Palestijnse jongeren hoorde ik op een bijeenkomst van de Stichting CoME in december 2009 praten over 1948-Palestijnen (woonachtig in Israël), 1967-Palestijnen (op de westelijke Jordaanoever), Gaza-Palestijnen, vluchtelingen-Palestijnen in Arabische staten en Palestijnen 'in het buitenland'. De positie van deze laatsten verschilt onderling sterk, afhankelijk van het land waarin ze leven. En dan zijn er bijvoorbeeld nog de Palestijnen in het vluchtelingenkamp in Bethlehem (vallend onder Palestijnse autoriteit), wier positie weer verschilt van de oorspronkelijke bewoners van de stad.

Ook binnen de Joden die in Israël wonen, zijn er veel verschillen en tegenstellingen: op de boulevard van het seculiere Tel Aviv ziet het er op sabbat nauwelijks anders uit dan op een zondag in Scheveningen; in de strandtenten worden BLT-sandwiches en garnalen gegeten: niet kosjer. Maar wie op dezelfde dag in sommige wijken in West-Jeruzalem loopt, kan uitgescholden worden omdat hij er blijkt van geeft de sabbat niet te onderhouden. Politiek gezien zijn de tegenstellingen tussen de *settlers* op de West Bank en de medewerkers van een mensenrechtenorganisatie als B'Tselem⁹ mogelijk nog groter. Verder bestaan er sociaal-culturele verschillen tussen Russische, Ethiopische en Jemenitische Joden, tussen recente immigranten uit de V.S. of West-Europa en (de kinderen van) degenen die zich in het decennium na de Tweede Wereldoorlog gevestigd hebben, tussen oude bewoners van de kiboetziem en stadsbewoners, etc.

De regio kent voorts nog tal van kleinere groeperingen, zoals de Druzen, die weliswaar Arabisch spreken, maar zich in Israël vaak niet als Arabieren beschouwen. Ze vormen een kleine religieuze gemeenschap, ontstaan als een mystieke beweging binnen de Islam. In 2009 luisterde ik naar een presentatie van een Druzische tv-journalist, Riad Ali, die in Gaza was opgepakt door Hamas en in de gevangenis gemarteld. Uit zijn verhaal had ik enige sympathie voor de relatief vrijzinnige Druzen gekregen, maar dit jaar hoorde ik het relaas van de christelijke Palestijn Elias Jabbour, wiens huis in een Arabisch dorp was aangevallen en in brand gestoken door jonge Druzische relschoppers. Toen hij politie en brandweer belde, kwamen ze niet opdagen; zijn islamistische burens hielpen hem uiteindelijk bij het bluswerk. Arabische christenen vormen een kleine minderheid in het land en liggen niet alleen onder vuur van Druzen. Door Joden worden ze als (minderwaardige) Arabieren gezien en door moslims als aanhangers van een verderfelijke westerse godsdienst, die zij nog altijd met de kruisvaarders associëren. Voor westerlingen, die graag de iconen in hun oude kerken bewonderen, verkeren Palestijnse christenen nog in een *pre-Enlightenment* stadium. Daar komt nog bij dat velen van hen de verhalen uit het Oude Testament over de Filistijnen ten onrechte vaak op henzelf (Palestijnen) betrekken, waardoor ze in theologisch opzicht vaak anti-joods zijn en de Hebreeuwse bijbel als zionistische propaganda zien - waarvoor veel kolonisten op de westelijke Jordaanoever met hun aanspraken op dit gebied de bijbel ook gebruiken. Zijn zij de zondebokken van het land? Zelf verklaren ze trots te zijn dat zij de eerste volgers van Jezus Christus zijn, wat ze illustreren met anekdotes over Zijn spelletjes op het dorpsplein. Maar ze emigreren in groten getale.

Wie in Nazareth naar de rooms-katholieke kerk van de Annunciatie loopt, die hoog boven de stad uittorent, passeert een groot billboard met de tekst "And whoever seeks a religion other than Islam, it will never be accepted of him, and in the Hereafter he will be one of the losers (Holy Quran)" - zie de afbeelding hieronder. Door moslims in de stad werd de bouw van deze

⁹ Zie www.btselem.org.

gigantische kerk (door Fransiscanen) als een provocatie gezien en zij hadden als reactie daarop een moskee willen bouwen met een nog hogere minaret dan de koepel van deze kerk, wat door de Israëlitische overheid verboden was.

Foto ME, Nazareth, januari 2010 (ME), Op het billboard is de besproken tekst te lezen

Tegelijkertijd werken veel moslims in de voor Nazareth zeer belangrijke toeristenindustrie en zien ze er geen been in om in hun winkels tal van christelijke parafernalia te verkopen aan pelgrims en andere bezoekers. En wie op de *West Bank* in het vluchtelingenkamp Al Aida bij Bethlehem rondloopt, kan op een muur nog graffiti lezen van enkele jaren terug met teksten als "Pope you are welcome in Palestine".

Er zijn altijd verschillende realiteiten. Op de westelijke Jordaanoever verdienen Palestijnse aannemers veel geld met het bouwen van nieuwe *settlements*, zoals ze dat al eerder deden bij het oprichten van de acht meter hoge afscheidingsmuur, die werkgelegenheid betekende voor veel Palestijnen. De Israëlitische *shekel* is er, net als in de Gazastrook, het belangrijkste betaalmiddel. De onderlinge verwevenheid van verschillende groepen gaat gepaard met grote

tegenstellingen, waardoor voortdurend strijd losbarst over heel veel zaken en conflicten snel escaleren. In Ramallah worden straten en pleinen genoemd naar... vrijheidsstrijders? Of

terroristen die tal van Israëliërs hebben vermoord? Op verwijten van de Israëlische regering dat zo'n actie een schandalige verheerlijking van terrorisme door de Palestijnse Autoriteit is, wordt door sommige Palestijnen onmiddellijk gerepliceerd door de nationale held Ben Goerion (naar wie vele straten zijn genoemd), een oorlogsmisdadiger te noemen wegens zijn uitspraak die hij in mei 1948 zou hebben gedaan: "We must use terror, assassination, intimidation, land confiscation, and the cutting of all social services to rid the Galilee of its Arab population).¹⁰ Maar ook in Israël zelf zijn er tegenstemmen: " [] But when Israel focuses on this phenomenon and ignores the progress made by the Palestinian Authority in cleaning up its textbooks and Friday mosque sermons, this is no less hypocritical."¹¹

In deze conflicten wordt duidelijk hoe imitatieve praktijken verlopen: ze vormen een weinig bemoedigende illustratie van wat René Girard in *Les origines de la culture* de 'mimetische machine' heeft genoemd.¹² De rivalen imiteren elkaar wederzijds, wat tot een opeenhoping van energie leidt, die de neiging heeft alle kanten op te gaan. Steeds meer gebieden raken 'geïnfecteerd': er wordt niet alleen gestreden over land, water en andere hulpbronnen, maar ook over (de interpretatie van) feiten, over taal, over religie, over geschiedenis, over sociale positie, over mensenrechten. Vragen als "Wie was hier het eerst?", "Wie heeft het meest recht op welk stuk land", "Wie zijn de nazaten van de meest rechthebbenden" worden vaak opgeworpen, beantwoord door belanghebbenden en direct weer tegengesproken door anderen. De strijdende partijen vormen daarbij soms bizarre coalities, waarbij *les extrêmes se touchent*: ultra-orthodoxe Joden sluiten zich aan bij stenengooiende Palestijnse jongeren in Oost-Jeruzalem, seculiere Joden voelen zich ideologisch verbonden met Arabieren in christelijke dorpen die varkensvlees willen kunnen eten, wat door de charidiem weer als een gruwel wordt beschouwd. Zo blijken de handelende partijen in het conflict op tal van assen in te delen.

De wijze waarop gestreden wordt varieert van oorlogen en gevechtshandelingen waar doden vallen (was 'Gaza 2009' een oorlog, een vergeldingsactie, een zelfverdedigingsoperatie?) via stenen gooien, ingezonden brieven schrijven, aanvallen op blogs en twitter tot administratieve obstructie en pesterijen. De belangrijkste tegenstelling is uiteraard die tussen Joden en Palestijnen. Het proces van 'besmetting' van het conflict wordt de laatste jaren versneld door de snelle verspreiding van invectieve uitingen op het web. In het Noord-Galilese Akko woonden Joden, moslims en christenen in hun respectieve groepsculturen al decennia betrekkelijk vreedzaam samen, men bezocht elkaars feesten. Maar opeens sloeg daar in oktober 2008, naar aanleiding van een klein incident,¹³ de vlam in de pan en werden argumenten en verwijten gebruikt die van haatsites op internet kwamen. Beeldvorming wordt steeds belangrijker. De Israëlische regering heeft er belang bij, wordt vaak gesteld, om elke Palestijn als een bommen- of stenengooier af te schilderen, als rechtvaardiging voor haar optreden. Palestijnen op hun beurt doen moeite om Israëliërs als genadeloze bezetters af te schilderen van een land waaruit zij verdreven zijn of waarin ze al decennia als *Untermenschen* worden behandeld.

Zoals gebruikelijk in mimetische conflicten wordt er nauwelijks naar de andere partij geluisterd, probeert men niet de argumenten van de rivaal te weerleggen, maar is men er vooral op gericht daarin een aanval, verwijt, beschuldiging of provocatie te zien en die

¹⁰ Geciteerd uit Awad (2008: 113), die geen bron vermeldt. Omstreden wordt of de uitspraak ooit is gedaan: zie (o.a.) http://en.wikiquote.org/wiki/Talk:David_Ben-Gurion, met verwijzingen aldaar.

¹¹ Yossi Alpher, *Jerusalem Post* 28 april 2010.

¹² Girard (2004): 61, in de Engelse vertaling (2008): 64.

¹³ Mossawa Center Staff, *Akka. City on the Front* (2008).

vervolgens te pareren. Zo wordt elke aanslag meteen vergolden, volgt op elke provocatie een tegenprovocatie en kan elk incident escaleren. Men is meer op uit de rivaal te verslaan dan om naar een oplossing te zoeken. De dubbele mimesis leidt tot voortdurende competitie, tot winnaars en verliezers in steeds wisselende rollen, op tal van niveaus. Van tijd tot tijd vallen er slachtoffers, grootschalig tijdens oorlogen en kleinschalig tijdens incidenten en conflicten.

Taal speelt een belangrijke rol in de wijze waarop de verschillende groeperingen in het heilige land zichzelf en de tegenstanders in positieve zin respectievelijk negatieve zin profileren, veelal volgens het schema "Wij zijn goed, zij zijn slecht / wij worden aangevallen, wij verdedigen ons slechts / wij zijn telkens de dupe – en daarom zijn we terecht bang." Zo zijn er twee stijlen van spreken ontstaan over bijna alles wat in de regio aan de orde is en lijkt het bijna onmogelijk om de vele tegenstrijdige perspectieven zo te benoemen dat er überhaupt over een onderwerp gediscussieerd kan worden. Hierboven kwam al aan de orde het benoemen van 'de westelijke Jordanoever', 'de door Israël bezette gebieden', 'de geannexeerde gebieden', 'gebieden onder Palestijnse autoriteit', 'de gebieden'. Hoe bedoelt u, 'de muur'? Het verdedigingshek? (door veel Joden gebruikt). De apartheidsmuur (Palestijns perspectief)? - Israël? 'De zionistische entiteit zal je bedoelen!'

Alle mimetische conflicten in het heilige land tezamen hebben een eufemistische duiding gekregen in het woord *המצב ha-matsav* 'de situatie'. Iedereen weet dan meteen waarover het gaat en je kunt er als dat in alledaagse interacties nodig is, snel 'de stand van zaken' mee benoemen om het *living apart together* toch door te kunnen laten gaan. Het probleem is dat strijdende partijen steeds meer hun identiteit ontleen aan de wijze waarop zij door hun rivalen worden geduid – of aangevallen. Steeds vaker willen seculiere Joodse jongens *bar mitswa* doen om hun identiteit als jood te bewijzen. *Civil religion* wordt in Israël als identiteitsversterkend paradigma belangrijker. Omgekeerd klinken van de minaretten in Nazareth steeds meer oproepen tot gebed. Het besef bij Palestijnen één volk te zijn is veel sterker dan dat in de tijd van het Ottomaanse rijk ooit geweest is, toen men zich in de eerste plaats Arabier voelde. De rivaliteit bereikt zijn hoogtepunt in de claim op slachtofferschap. Dat daarover gerivaliseerd kan worden, heeft van doen met het feit dat de moderne samenleving meer op heeft met slachtoffers dan ooit tevoren, een gevolg van de diepgaande invloed van de joods-christelijke traditie. De zorg voor de slachtoffers is een paradoxale inzet geworden van de mimetische rivaliteiten, de wedijverende impulsen", schrijft Girard (1999: 253).¹⁴

In Israël ligt dit vanzelfsprekend uiterst gevoelig door de ervaringen van de sjoa. De identiteit van de natie is voor een niet onbelangrijk deel opgebouwd door de eeuwenlange geschiedenis van antisemitisme in Europa, een geschiedenis van onderdrukking en pogroms, culminerend in de moord op zes miljoen Joden in de Tweede Wereldoorlog. Dat Joden in staat zijn geweest een thuisland op te bouwen, is lang als zo'n opmerkelijke prestatie beschouwd, dat het idee dat de slachtoffers van weleer zelf slachtoffers zouden kunnen maken, door sommigen nog steeds weerszinwekkend wordt gevonden – al is het onder Israëlische *new historians* (zoals Ilan Pappé) geen taboe meer. Maar in dit conflict wordt juist in slachtofferschap door de Palestijnen gerivaliseerd, waardoor er een model-obstakel ontstaat en de beide partijen, die zich in hun strijd steeds meer van elkaar lijken te verwijderen, zich door zich aan elkaar te spiegelen, juist meer op elkaar gaan lijken. Girard (2001: 24) schrijft dat er mimetische rivaliteit is als wij ons model het begeerde object willen ontnemen en ons dit willen toe-

¹⁴ Nederlandse vertaling (Girard 2000): 162.

eigenen. Het gaat er hierbij niet om dat er Palestijnen zijn die zoals elders in de moslimwereld de Holocaust ontkennen of in twijfel trekken,¹⁵ maar dat deze gebeurtenis als model wordt genomen om de eigen ervaringen van een *frame* te voorzien: de *Nakba* was onze Holocaust, de verdrijving uit onze dorpen was ook een pogrom. Men kiest mimetisch elkaars referentiepunten om het gelijk aan zijn kant te krijgen. Een voorbeeld uit Awad (2008: 119): "The 750.000 Palestinians who did flee lost all their land in 1948 and became refugees. Just as Jews in Europe were driven from their homes due to pogroms, Palestinians were forced to leave their homes and land because of Zionist ethnic cleansing." Omgekeerd verwijzen sommige Israëliërs bij elke schending van mensenrechten naar de 'veel ergere' misdaden van Palestijnen.

Dubbele imitatie ontstaat als het model zijn navolger gaat imiteren, waardoor de rollen onderling verwisselbaar lijken te worden en er paradoxalerwijs indifferentiatie optreedt. In *Des choses cachées* schrijft Girard¹⁶ dat het mimetische gedrag in menselijke verhoudingen besmettelijk is. Wanneer een navolger zijn eigen model tot model gaat dienen, wordt dit model op zijn beurt navolger van zijn eigen navolger. De telkens weer benadrukte verschillen zijn niet meer dan onderbrekingen in de wederkerigheid. In de rivaliteit nemen allen na elkaar, en vervolgens tegelijk, alle posities in, met het gevolg dat ze niet meer onderscheiden zijn. Ook dat gebeurt in het conflict tussen Joden en Palestijnen. In september 2009 publiceerde de Raad voor de Mensenrechten onder leiding van Richard Goldstone zijn rapport, opgesteld in opdracht van de Verenigde Naties, over schending van de mensenrechten en oorlogsmisdaden tijdens het Gazaconflict. Zoals te verwachten liepen de reacties uiteen van "een aanfluiting van het recht" tot "eindelijk gerechtigheid" en werd Goldstone respectievelijk neergezet als "verrader"¹⁷ en een held, vergelijkbaar met de grote profeten van Israël.¹⁸ Maar het meest opmerkelijk was het feit dat het rapport de tweedeling 'zij goed, zij slecht' doorbrak en beide partijen in zekere zin 'gelijkstelde' als het om schending van mensenrechten ging. Het idee dat je op je rivaal zou kunnen (gaan) lijken, dat je niet meer van elkaar te onderscheiden zou zijn, dat er indifferentiatie optreedt, is taboe voor degenen wier identiteit steeds dieper geworteld in antagonisme. Verstrikt in de strijd ziet geen van de rivalen dat hij of zij gevangen zit in de hel van de rivaliteit.

In dat verband is de aanpak van Burg (2008) interessant. Hij stelt dat een nieuwe identiteit een van de grootste uitdagingen voor Israël vormt. Want de fixatie op het verleden en het gevoel van slachtofferschap hebben tot een te groot vertrouwen op het Israëlische leger geleid waardoor *security* overheersend is en er telkens gevochten moet worden – wat bovendien het antisemitisme in de hand werkt.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld artikelen op www.syriaonline.sy.

¹⁶ Girard (1978): 323 (Boek III, hoofdstuk II, A, "Les doubles et l'interdividualité").

¹⁷ "Professor Alan Dershowitz said that the jurist, someone he once considered a friend, was "a traitor to the Jewish people. [] the "Goldstone report is a defamation written by an evil, evil man." *Jerusalem Post*, 31 januari 2010.

¹⁸ "He is the absolute best of the Jewish tradition. He stands up for justice, he stands up for the oppressed and he speaks truth to power - no matter who holds the power and no matter what it costs him. This is one of the great Jews of our time. Goldstone is the secular equivalent of a Jewish prophet, and by trying so hard to dishonor him, Israel and the Diaspora Jewish establishment have succeeded only in dishonoring themselves." *Jerusalem Post*, 22 april 2010.

3 SOCIOLINGUIÏSTISCHE OPTIEK

*Wie is de dapperste held?
Hij die ervoor zorgt dat zijn vijand een vriend wordt.*
Avot de Rabbi Natan

Van het COV&R congres in Soesterberg (2007) herinner ik me de confrontaties tussen de Joodse en Palestijnse deelnemers. Van iets dat ook maar in verte op een zinvolle discussie leek, kon geen sprake zijn aangezien beide partijen in de greep waren van het rivaliseren, niet ingingen op elkaars argumenten en elke uitspraak van de ander als onwaarheid, verwijt of belediging beschouwden, waardoor alles escaleerde. Dat was des te betreurenswaardiger, omdat juist de mimetische theorie inzicht beoogt te geven in mechanismen van rivaliteit en als 'interface' een rem had kunnen zetten op de voorziene escalatie en deze mogelijk zelfs had kunnen voorkomen – wat de bedoeling was van Raymund Schwager, een van de founding fathers van COV&R, die hoopte het gedachtegoed van Girard en zijn leerlingen te kunnen gebruiken bij het oplossen van het conflict in het Midden-Oosten. Maar misschien was het in Soesterberg al een vooruitgang dat beide partijen zich op neutrale grond in één ruimte konden bevinden en het niet tot een handgemeen kwam.

De Engelse opperrabbin Jonathan Sacks geeft in zijn bekende en veelgeprezen boek *The Dignity of Difference. How to Avoid the Clash of Civilizations* aan wat er kan gebeuren als gebeurtenissen sneller gaan dan we kunnen bevatten.

It is then that we feel the loss of control over our lives. Anxiety creates fear, fear leads to anger, anger breeds violence, and violence – when combined with weapons of mass destruction – becomes a deadly reality. The greatest single antidote to violence is *conversation*, speaking out our fears, listening to the fears of others, and in that sharing of vulnerabilities discovering a genesis of hope.¹⁹

De angst waar hij over spreekt is in de mimetische theorie gebaseerd op een in wederzijdse spiegeling geconstrueerd beeld van de tegenstander, die naarmate de rivaliteit toeneemt, steeds gevaarlijker wordt in de ogen van de ander.²⁰ Aan het eind van zijn lange betoog over het belang van het erkennen van verschil bij het oplossen van conflicten, komt Sacks te spreken over de rol van taal daarin. Verwijzend naar het bekende werk van de taalfilosoof Austin²¹ maakt hij een onderscheid tussen contractueel taalgebruik en taalgebruik dat op een verbond is gebaseerd. "Covenant is the use of language to create a bond of trust through the word given., the word received, the word honoured in mutual fidelity."²² Voor ik enkele voorbeelden geef van ontmoetingen tussen Joden en Palestijnen waarin pogingen worden gedaan om een setting te creëren waarbinnen zoiets te realiseren is, waarbinnen gezworen vijanden hun eigen angsten uitspreken en luisteren naar die van anderen, geef ik eerst in het kort aan hoe dergelijke *speech events* sociolinguïstisch te plaatsen zijn.

¹⁹ Sacks (2003): 2.

²⁰ Een mooi voorbeeld trof ik recent aan in *Son of Hamas*, (2010: 3), waarin de auteur Mosab Hassan Yousef (de zoon van een de oprichters van Hamas), die later voor de Israëlische inlichtingendienst zou gaan werken en nu in de Verenigde Staten woont, beschrijft hoe hij als stenengooiende jongen, vlak voor zijn eindeamen opgepakt door de Israeli Defense Forces als gevaarlijke terrorist wordt gezien.

²¹ Austin (1962).

²² Sacks (2003): 202.

Girards intuïtie dat mimesis aan de basis ligt van menselijke relaties, vooronderstelt het bestaan van verschil. Als iedereen hetzelfde zou zijn, valt er immers niets te imiteren. Pas in de dynamiek die vanuit verschillen ontstaat, kunnen mensen tot een 'ik' worden, omdat ze hun begeerte vormen in relatie tot anderen, zo wordt betoogd in de 'interdividuele psychologie' die Girard in gesprek met de psychiater Oughourlian²³ vorm heeft gegeven. Taalgebruik speelt daarbij een belangrijke rol, en er is met het oog op de verschillen daarin een lijn te trekken naar de linguïstiek, waar William Labov rond 1970 begon te polemiseren met aanhangers van het gedachtegoed van De Saussure, de 'vader' van het structuralisme, die systematiek claimden voor de *langue*, maar geen oog hadden voor het feit dat het feitelijke taalgebruik (de *parole*) met zijn inherente variabiliteit ook een systematiek kende.²⁴ Wie taal bestudeert, ontdekt echter dat de homogeniteit van de *langue* een fictie is: mensen laten in hun taalgebruik, persoonlijk en als groep, steeds variatie en verandering zien en hebben daar ook behoefte aan.²⁵

Dat komt doordat ze taalverschillen gebruiken om hun identiteit vorm te geven – en dat gebeurt volgens de 'systematiek' van de mimetische begeerte. Op sommige medemensen willen we lijken, van andere onderscheiden we ons liever, in taal en taalgebruik. Variatie in taal dwingt onverbidde tot een keuze. In hoeverre zijn we ons daarvan bewust? Bij het beantwoorden van deze vraag is het allereerst van belang om verschillen, niet alleen in taal maar op tal van niveaus, als een goed op zich te waarderen. Dat is een centraal argument in het eerder genoemde boek van Sacks, die verder stelt dat verschillen weliswaar tot rivaliteit leiden maar dat dit gegeven op zich niet noodzakelijk negatief hoeft uit te werken. Hij sluit hier aan bij de oude rabbijnse gedachte van de *jetser hara*, de aandrift ten kwade. In het Joodse denken vormt deze een centrale hartstocht van de mens, het is het instinctieve leven dat in ons aller vitaliteit voelbaar is, in onze lusten en (mimetische) begeerten: op zich niet verkeerd, want anders zouden wij geen vrije mensen kunnen zijn. Sacks verwijst hier naar de midrasj "Zonder de kwade neiging zouden mensen geen huizen bouwen, kinderen krijgen of handel drijven"²⁶ en voegt eraan toe: "Competition releases energy and creativity", en een pagina verder: "Jealousy among scholars increases wisdom".²⁷ Pas wanneer de competitiezucht niet wordt ingetoomd, is er een bedreiging voor de saamhorigheid en zelfs het overleven van een gemeenschap. Maar tengevolge van de verschillen tussen mensen en de onvermijdelijke mimetische begeerte wordt ook samenwerking op verschillende niveaus mogelijk. Als niemand van ons iets zou missen, zouden we een ander nooit nodig hebben.

Het oog krijgen voor en het op waarde schatten van verschillen hangt in mijn visie samen met het vermogen tot metacommunicatie, dat wil zeggen de mogelijkheid om de regels en de interpretatieroutine van taaluitingen te bevragen en ter discussie te stellen. Het gaat hier niet alleen om de taaluitingen van een ander, maar ook om door de optiek van de ander jezelf ter discussie te stellen. Voor wie gewoon is x in context y als z te interpreteren, kan het een verrassing zijn om te ontdekken dat voor een ander niet z maar q de gebruikelijke interpretatie binnen context y is. Het probleemoplossend vermogen van iemand, zeker bij interculturele communicatie, is vaak afhankelijk van dergelijke vormen van reflectie. Bij het analyseren van mimetische praktijken, rivaliteit en scapegoating zijn competenties op dit vlak onontbeerlijk.

²³ Zie o.a. Girard (1978), deel III en Oughourlian (2007).

²⁴ Zie o.a. Labov (1972): 185 e.v.

²⁵ Vgl. Van Reenen en Elias (1998): 10, 73.

²⁶ Genesis Rabba, *Beresjiet* IX, 7. In Elias (2007) heb ik de relatie tussen de *jetser hara* en de mimetische behandeld.

²⁷ Sacks (2003): 99, 100.

In die zin stijgen de inzichten van Girard uit boven een 'intellectuele onderneming', omdat ze op een gegeven ogenblik ook de patronen van onze eigen begeerte blootleggen.²⁸

Toegepast op de mimetische crisis in het heilige land: zou het überhaupt mogelijk worden dat de strijdende partijen in de regio tot enigerlei vorm van metacommunicatie in staat zijn, waardoor ze oog kunnen krijgen voor een context waarin een bepaalde taaluiting niet noodzakelijk als een aanval of bedreiging gezien hoeft te worden, maar bijvoorbeeld als een verhaal van een ervaring die ze zelf totaal anders beleefd hebben?

In de zogeheten taalhandelingstheorie (*speech act theory*) wordt onderscheid gemaakt tussen het propositionele, illocutionaire en perlocutionaire niveau van een taaluiting:²⁹ (grofweg) inhoud, strekking en effect.³⁰ Door het onderscheid in deze niveaus te onderkennen kan iemand het effect dat een bepaalde taaluiting bij hem teweegbrengt ("ik word beledigd! ik word gekwetst"), als het gevolg van een ingeslepen interpretatieroutine leren duiden. Over de strekking van zo'n taaluiting kan vervolgens op metaniveau gecommuniceerd worden: "Ik wilde je niet *beledigen*, ik was gewoon mijn *verhaal* aan het vertellen, zoals *ik* dat heb beleefd." Ingeslepen interpretatiekaders zijn gebaseerd op een inschatting van de spreker, van andere deelnemers aan een gesprek, van setting en situatie, van een vermoeden omtrent het doel van de spreker, van toon, van gebaren. stijl, het gebruikte medium, genre etc.³¹ Door de strekking te bevragen en niet in de gebruikelijke reflex te schieten, kunnen gesprekken mogelijk worden, zelfs wanneer de als een besmetting om zich heen grijpende rivaliteit gestold is in verhalen die iemands identiteit zijn gaan bepalen. Metacommunicatie kan tot zelfrelativering leiden, tot humor en vertrouwen, waardoor de weg vrijkomt om naar een oplossing te zoeken.

Maar voor het zover is, moeten er überhaupt gelegenheden geschapen worden waarin mensen elkaar kunnen ontmoeten en gesprekken kunnen aangaan om een begin te kunnen maken met het oplossen van de vele conflicten. Een groot probleem in Israël en Palestina is dat de verschillende groepen elkaar domweg niet kennen en langs elk heen leven, soms gedwongen. Jongere Palestijnen in Bethlehem zien Israël's voornamelijk als "settlers, soldiers and policemen", zei David Neuhaus vorig jaar tijdens een lezing.³² Hij is in Zuid-Afrika geboren, in een gezin van Duitse seculiere Joden opgevoed, later katholiek geworden, en momenteel als jezuïet werkzaam aan het Hebreeuws sprekende vicariaat in Israël.³³ Als hoogleraar aan de universiteit in Bethlehem moet hij geregeld de *checkpoints* passeren, waar hij observeert hoe (recent geïmmigreerde) jonge Russische en Ethiopische grenswachters beslissen over het al dan niet doorlaten van oudere vrouwen die al hun hele leven in de regio wonen. Voor zijn studenten regelt hij *permits* om in Jeruzalem een synagoge te bezoeken, waar ze stukken uit de Tora in het Hebreeuws en Arabisch voorgelezen krijgen - wat tot indrukwekkende

²⁸ Zo geformuleerd door James Alison in een interview met Berry Vorstenbosch (www.girard.nl > Summer School 2010 > Teachers).

²⁹ Vgl. Elias (1998): 22.

³⁰ Een bekend Nederlands voorbeeld om het verschil duidelijk te maken, is de taaluiting *Het ijs is dun*, gezegd door een volwassene tegen een kind dat het ijs op wil. De **inhoud** daarvan is vast te stellen op grond van de grammatica en het lexicon van het Nederlands, de **strekking** is een waarschuwing, het **effect** kan zijn dat het kind voorzichtigheid betracht – of kwaad wordt en zich uitgedaagd voelt om flink te stampen op de ijsvloer.

³¹ De opsomming is ontleend aan het beschrijvingsmodel dat Dell Hymes heeft ontwikkeld voor taalgebruikssituaties (Hymes 1974: 53 e.v.).

³² Jeruzalem, 14 januari 2010.

³³ Het H.S.V.I. maakt deel uit van het Latijnse Patriarchaat van Jeruzalem. van de website: "We are a community of Hebrew-speaking Catholics who live in Israel, some of us belonging to the Jewish people and some of us coming from the nations."

ontmoetingen kan leiden. Neuhaus spreekt tien talen (waaronder Arabisch) en laat op zijn colleges liederen horen van Laila Mourad, een beroemde Egyptische zangeres, bespreekt de Arabische teksten met studenten en onthult daarna dat Laila van oorsprong joods is, wat zijn studenten nauwelijks kunnen geloven. Hij wil met name de gemeenschappelijke geschiedenis en eeuwenlange verwevenheid van de verschillende culturen in het Midden-Oosten laten zien, waarvoor velen in hun profileringsdrang momenteel geen oog (willen) hebben. Aan gevorderde studenten geeft hij opdrachten Arabische teksten uit de Middeleeuwen te bestuderen en vertelt later dat ze van Maimonides zijn, een jood die onder andere in Cairo woonde.

In Nederlandse media ligt de nadruk vrij sterk op de politieke koers van de huidige regering Netanjahoe, maar op *grassroots* niveau worden er talrijke (minder bekende) initiatieven ontplooid, door Joden, Arabieren en instanties vanuit het buitenland, die met het oog op vreedzaam samenleven een andere weg ingaan. *Rabbis for Human Rights* houden zich bezig met mensenrechten in Israël en de bezette gebieden, waar ze na incidenten olijven gaan plukken om Palestijnen te ondersteunen. Op Cyprus organiseert de (Nederlandse) stichting Communication Middle East al jarenlang ontmoetingsseminars van meer dan een week met Joden en Palestijnen (zowel uit Israël als de West Bank). Met een afwisseling van gemengde en aparte groepen wordt langzaam toegewerkt naar een kader voor *speech events* waarin de meer heikele punten kunnen worden besproken en de gangbare stereotypen kunnen worden afgebroken. Wie de verslagen leest van het seminar in 2009 "Fear and trust" begrijpt dat Sacks' citaat "speaking out our fears, listening to the fears of others", dat op het eerste gezicht misschien vanzelfsprekend lijkt, maar in de praktijk een enorme voorbereiding en inspanning vergt. De hierboven al genoemde Elias Jabbour uit Shefar'am beijvert zich al jaren voor *sulha*, een traditioneel Palestijns proces om conflicten op te lossen en vrede te bewerkstelligen. "We moeten het leven delen boven de grond, niet daaronder", verklaarde hij in zijn House of Hope,³⁴ alweer een uitspraak die in het veilige Nederland clichématig kan overkomen, maar in zijn situatie (het land van zijn vader werd in 1948 afgepakt), veel betekenis heeft. Ook hij biedt in zijn instituut een kader voor ontmoetingen waarin van gebruikelijke communicatievormen wordt afgeweken.

Jabbour was verder een van de organisatoren van een vredesconferentie vorig jaar in Galilea, waar een verklaring werd opgesteld die de aanzet zou kunnen vormen tot wat Sacks *covenant* noemde. Deze conferentie vond plaats in Nes Ammim,³⁵ een door Nederlanders en Duitsers opgezet christelijk dorp, tussen Joodse dorpen in het westen en Arabische in het oosten, dat de laatste jaren veel aandacht is gaan besteden aan dialoog tussen verschillende groepen in Israël, die deze plaats als een min of meer neutrale setting ervaren om elkaar te ontmoeten. De Nederlandse Annemarie van Aniel, die daar als pastor werkt, schreef onlangs:³⁶

In de maand april, een week na Pesach, het Joodse Paasfeest, vinden achtereenvolgens drie gedenkdagen plaats in Israël: Yom haShoah, de gedachtenis van de vervolging en vernietiging van 6 miljoen Joden t.t.v. het Nazisme; Yom haZikaron, de gedachtenis van de gevallen in de oorlogen en vijandelijkheden sinds de oprichting van de staat Israël; Yom haAtzmaot, de viering van de oprichting van de staat. "Als gast in dit land kan geen van deze dagen je ontgaan. Het zijn een publieke gebeurtenissen die gepaard gaan met 2 minuten sirene geloei, dat het hele land stil legt, het bezoeken van graven van gevallen en feestelijke manifestaties op Yom

³⁴ Lezing 12 januari 2009.

³⁵ Zie www.nesammim.nl; voor een verslag van de conferentie Van der Sar (2009); in bijlage (1) staat de verklaring van de conferentie afgedrukt, in bijlage (2) de lezing van Rabbi Marc Rosenstein, directeur van de *Galilee Foundation for Value Education* (activiteiten o.a. een jeugdcircus voor Joodse en Arabische kinderen, een Hebreeuws-Arabische internetkrant, en leiderschapstrainingen voor jong-volwassenen)..

³⁶ Van Aniel (2010).

haAtzmaoet. Het maakt indruk. Een volk dat in de context van de vreugde dat men hier een eigen staat heeft kunnen oprichten, zijn verleden niet kan en wil vergeten. Je voelt in de wijze van gedenken ook de zorg om de toekomst van het land. We horen ook dat een groeiende groep mensen juist in deze dagen de andere bewoners van het land niet wil vergeten, die de oprichting van de staat Israël hebben ervaren als *Nakba Day*, een ramp. Gezamenlijk zoekt men naar vormen om Yom haAtzmoet én Nakba Day te gedenken. Voor elk van beiden niet eenvoudig. Hoe breng je tegengestelde emoties bijeen? Het betekent vaak ook dat men weerstand moet bieden aan sociale druk uit zowel Joodse als Arabische hoek.

Gezamenlijke herdenkingen van wat door Joodse Israëliërs in triomf word gevierd en door Arabische Israëliërs als een catastrofe wordt ervaren, zijn zeer emotioneel en vereisen, zo vertelde een van de organisatoren, de Palestijnse Maja Taji Dagash,³⁷ gedetailleerde voorbereiding om zo'n bijeenkomst niet enorm uit de hand te laten lopen.³⁸ Maar de belangstelling ervoor neemt sterk toe.

Jafar Farah, directeur van het *Mossawa Center. The Advocay Center for Arab Citizens in Israel*³⁹ hield de toehoorders van een seminar al in zijn inleiding voor: wij zijn geen Palestijnen die de Joden in zee willen drijven. Hij anticepeerde met zelfspot op zijn publiek - en het zijn onder andere dit soort taalhandelingen die ervoor kunnen zorgen dat er 'lucht' in vastgeroeste standpunten komt.

Spotprent uit *HaAretz*: minister van defensie Barak met de legerleiding.

³⁷ Nes Ammim, 9 april 2010.

³⁸ Vergelijkbare ervaringen noteerde Rotberg (2006), die in de inleiding van zijn *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict* hoe lastig redactiesbesprekingen met Joodse en Palestijnse schrijvers verliepen.

³⁹ www.mossawacenter.org. Presentatie in Haifa op een seminar van Simon Schoon en Meta Floor, 10 april 2010.

4 BESLUIT: MEERVOUDIGE PARTIJDIGHEID

De mimetische crisis in het heilige land blijkt een succesrijk exportproduct van de strijdende partijen tezamen. De proliferatie van dubbels verloopt in rap tempo en ook in ons land worden de antagonismen geïmiteerd. Het is als een gevecht in een café: het breidt zich uit en er ontstaat één grote vechtende kluwen. Je hoeft maar te lezen wat Greta Duisenberg enerzijds en Leon de Winter anderzijds schrijven om te ontdekken hoezeer beschuldigen, beschimpen, aanklagen, aanvallen, kleineren, vernederen, overdrijven, verwijten, blameren, weeklagen, liegen en verdacht maken courante taalhandelingen zijn. Er zijn ook bekeerlingen, zoals Dries van Agt, die vroeger als vanzelfsprekend een aanhanger van Israël was en nu de Palestijnse zaak is toegedaan. Hoewel ik waardeer dat hij in zijn recente boek⁴⁰ de tragedie van het Palestijnse volk in kaart heeft gebracht, blijft zijn wijze van redeneren steken in het 'zij daders – zij slachtoffers, zij slecht – wij nu goed' stramien: het is de romantische leugen van de eeuwige strijd waarbij *wij* altijd aan de goede kant staan.

Een van de zaken die deelnemers aan het begin van de seminars in Israël en Palestijns gebied door de organisatoren voor ogen wordt gehouden is: probeer aandachtig te luisteren naar de verhalen van Joden en Palestijnen, stel vragen, probeer je in te leven in de positie van de spreker, te kijken naar zijn of haar situatie en achtergrond – oordeel niet te snel en ga geen partij kiezen. Bij zijn afscheid van CoME (Communication Middle East) zei Van der Sluis, die jarenlang seminars en discussiegroep tussen Joden en Palestijnen organiseerde:

De jaren dat ik het voorrecht heb gehad als vreemdeling en bijwoner te mogen verblijven in Jeruzalem heb ik voor mezelf hoe langer hoe meer geleerd de absolute antwoorden en stellingnamen te vermijden. Niet uit een verlegenheid om dat ik geen keuzen kon maken. Niet uit lafheid om me niet te willen confronteren met het afschuwelijke onrecht en de ziekmakende pijn die vanuit de actualiteit en vanuit de geschiedenis op me af kwam. Het is eerder omdat ik de solidariteit en betrokkenheid met hen die in de situatie leven en gedwongen zijn hun weg daarin te vinden, degenen die zozeer dagelijks de pijn van de geschiedenis en van de dagelijkse werkelijkheid moeten ondergaan, niet wil opgeven. De werkelijkheid van het Midden-Oosten bepaald door de geschiedenis en door het steeds voortwoekerende geweld, is een botsing van volken die allen zeer getraumatiseerd zijn.

Wanneer je daar mee geconfronteerd wordt, kun je en wil je geen keuzen maken die altijd en alleen ten koste van de één of de ander gemaakt kan worden. We probeerden dat in de geschiedenis van CoME te verwoorden met de misschien al te abstracte terminologie van "multidirected partiality", meervoudige partijdigheid.⁴¹

In termen van de mimetische theorie is dat een advies om je niet door de plaatselijke rivaliteit te laten besmetten. "Laten we met Israël en de Palestijnen zakelijk omgaan. Zonder waarheid krijgt gerechtigheid geen kans", schreef in vergelijkbare termen Jan-Dirk Snel onlangs in *NRC Handelsblad*⁴² naar aanleiding van het 'Kairos-document'⁴³ dat een groep Palestijnse theologen, gesteund door een keur aan kerkleiders, op 11 december 2009 in Bethlehem presenteerde.

De omgang met het conflict in Nederland is extra gecompliceerd doordat ons land in de loop der eeuwen niet louter tolerant is geweest ten opzichte van Joden, maar ook een plaats heeft in de geschiedenis van antisemitisme. Het percentage gedeporteerde Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog was hier groter dan elders en er wordt geregeld beweerd dat het zeer positieve

⁴⁰ Van Agt (2009).

⁴¹ Van der Sluis (2010): 4.

⁴² 9 maart 2010.

⁴³ Download <http://bit.ly/cnD2MI>.

beeld van Israël in de jaren vijftig en zestig met schuldgevoel van doen heeft. Verder werd er in die jaren neergekeken op Arabieren en was de mythe dat Palestina 'een land zonder volk voor een volk zonder land was', wijdverbreid. Het behoeft geen betoog dat het discours in Nederlands sindsdien is verschoven. "Romantische idealisering en eschatologische projecties maakten langzamerhand plaats voor realistische kennis van zaken en de overtuiging dat het Israëlisch-Palestijns conflict een kwestie was 'tussen gelijk en gelijk' (Amos Oz)", schreef Schoon.⁴⁴ En op zijn weblog: "Vele Israël-liefhebbers hebben in de loop van de jaren hun aanvankelijke liefde voor het land verloren. Ze dachten een 'heilig volk' aan te treffen, beter dan anderen, en die verwachting kwam niet uit. Uit teleurstelling over de realiteit van Israël zijn ze afgehaakt." Gebleven is dat ze veelal sterk betrokken bleven op de conflicten in dit land. Daarin staan ze niet alleen: er is geen enkel land ter wereld waar zoveel aandacht naar uitgaat. Heeft dat te maken met de geestelijke wortels van onze cultuur? Hebben we er in onze globaliserende samenleving behoefte aan om al onze rivaliteiten en schandalen te kanaliseren naar één plaats?

Tot slot een simpele vraag, vaak besproken in de wandelgangen van symposia en conferenties over Palestina en Israël: zou het ooit goed komen daar? David Neuhaus had een simpel antwoord: als je de laatste vierduizend jaar overziet, is er geen conflict dat niet werd beëindigd; ik blijf dus hopen. En om zijn opmerking te *framen* een citaat van Jonathan Sacks: "Een uitermate belangrijk onderscheid dat ik al nadenkend over de Joodse geschiedenis heb leren maken, is het verschil tussen optimisme en hoop, Optimisme is het geloof dat de dingen beter zullen worden. Hoop is het vertrouwen dat wij samen de dingen beter kunnen maken. Optimisme is een passieve deugd, hoop een actieve, er is geen moed voor nodig een optimist te zijn, maar er is heel wat moed nodig om hoop te hebben."⁴⁵

⁴⁴ Schoon 2007: 8-9

⁴⁵ Geciteerd uit de Nederlandse vertaling (Sacks 2005): 254

5 BIBLIOGRAFIE

AGT, Dries van

2009 *Een schreeuw om recht. De tragedie van het Palestijnse volk* (Amsterdam: De Bezige Bij).

ANDEL, Annemarie van

2010 "Een betere wereld. Gedenken", *Nieuwsbrief Nes Ammim* (10 mei).

AUSTIN, J.L.

1962 *How to do things with words* (Oxford: Clarendon Press).

AWAD, Alex E.

2008 *Palestinian Memories. The story of a Palestinian mother and her people* (Jerusalem: Bethlehem Bible College).

BOS, P.R. en J.F. NIERMEYER

1932 *Schoolatlas der geheele aarde*. Herzien door B.A. Kwast (Groningen-Den Haag-Batavia: J.B. Wolters, 33ste druk).

BOS-NIERMEYER

1959 *Schoolatlas der geheele aarde*. Verzorgd door F.J. Ormeling (Groningen: J.B. Wolters, 40ste druk).

BRINKGREVE, Christien

2009 *De ogen van de ander. De sociale bronnen van zelfkennis* (Amsterdam/Antwerpen: Augustus).

BURG, Awraham

2008 *The Holocaust is over. We must rise from its ashes* (New York: Palgrave Macmillan).

ELIAS, Michael

1998 *Rechterraadsels of De twee gezichten van de zondebok*. Dissertatie Universiteit Utrecht.

2007 "Het talmuedische concept jetser hara in relatie tot Girards mimetische begeerte", *Mededelingen van de Levinas Studiekring* 12: 40-50.

GIRARD, René

1978 *Des choses cachées depuis la fondation du monde. Recherches avec Jean-Michel Oughourlian et Guy Lefort* (Paris: Grasset). Nederlandse vertaling *Wat vanaf het begin der tijden verborgen was* (Kampen: Kok Agora; Kapellen: Pelckmans, 1990).

1999 *Je vois Satan tomber comme l'éclair* (Paris: Grasset). Nederlandse vertaling *Ik zie Satan vallen als een bliksem* (Kampen/Kapellen: Kok/Agora, 2000).

2001 *Celui par qui le scandale arrive* (Paris: Desclée de Brouwer, 2001).

2004 *Les orgines de la culture* (Paris: Desclée de Brouwer). Engelse vertaling *Evolution and conversion: Dialogues on the Origins of Culture* (Continuum Intl Pub Group, 2008)

HEIKENS e.a.

1974 *Hebreeuwse en Jiddische woorden in het Nederlands* (Den Haag: Sdu).

HYMES, Dell

2002 *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach* (London: Tavistock).

LABOV, William

1972 *Sociolinguistic Patterns* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

OUGHOURLIAN, Jean-Michel

2007 *Genèse du désir* (Paris: Carnets Nord, 2007). Engelse vertaling *The Genesis of Desire* (Michigan State University Press, 2010).

- PENMAN, e.a.
2008 *Akka. City on the Front* (Haifa: Mossawa Center).
- REENEN, Pieter van en Michael ELIAS
1998 *Taalverschillen Een werkboek over variatie en verandering in taal* (Bussum: Coutinho).
- ROTBERG, Robert (ed.)
2006 *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict. History's Double Helix* (Indiana UP).
- SACKS, Jonathan
2002 *The Dignity of difference. How to avoid the clash of civilizations* (London & NY: Continuum, 2003 revised edition). Nederlandse vertaling *Leven met verschil* (Zoetermeer, 2005).
- SAR, Frans van der
2009 "Derde Galilese vredesconferentie in Nes Ammim. Een kort verslag", *Nes Ammim Internationaal* (3): 8-9.
- SCHOON, Simon
2007 *Tussen Mokum en Jeruzalem* (Kampen: Kok)..
- SLUIS, Douwe van der
2010 "Bij mijn afscheid van CoME", *Link. Nieuwsbrief CoME* (voorjaar).
- TOMSON, Peter J.
1997 *'Als dit uit de hemel is...' Jezus en de schrijvers van het Nieuwe Testament in hun verhouding tot het Jodendom* (Hilversum: B. Folkertsma Stichting voor Talmudica).
- WATZLAWICK, P., J.H. Beavin en D.D. Jackson
1970 *The pragmatics of human communications*. Nederlandse vertaling *De pragmatische aspecten van menselijke communicatie* (Deventer: Van Loghum Slaterus).
- YOUSEF, Mosab Hassan
2010 *Son of Hamas* (Tyndale).

6 BIJLAGEN

6.1 *Declaration Galilee Peace Conference May 1-2, 2009*

Declaration issued by the Galilee Peace Conference, organized by the "House of Hope" in Shefa Amr and "The Center of Meeting and Dialogue" in Nes Ammim, unanimously adopted on May 2, 2009

1. We, the participants of the conference, are convinced that the goal of peace, coexistence and justice can only be reached in mutual recognition of the rights of both the Jewish and Palestinian people, and the minorities in the region. We refuse to become depressed and frustrated in the midst of the fear and suffering caused by the ongoing Israeli – Palestinian conflict.
2. We have discovered the face of the other, and we recognize that every human being is created in the image of God. No one is superior or inferior. We will not give up the vision that all human beings are equal and that our children will live in peace and share the land.
3. We commit ourselves to accept each other as partners, with all our differences. Being different should not be a threat but a mutual enrichment.
4. We acknowledge that the continuation of violence and hatred is caused and being perpetuated by mutual fear. Jews and Palestinians have fostered their own particular narratives and regard the narrative of the other as a threat to their very existence. We commit ourselves to listening and to stop demonizing each other.
5. We believe that peace can only be reached by compromise and mutual understanding, and by healing of the wounds of both peoples.
6. We appreciate the diversity of the people in the country, resembling the beautiful colors of the rainbow. We continue to believe in the vision of living in co-existence with full equality for all ethnic groups. We reject second class citizenship for any group.
7. We resist extremist and fundamentalist religion convictions that block peace efforts and cause violence and death. Religion can be divisive but also a tool for peace and justice. We support the common efforts of religiously motivated Jews, Christians, Moslems, Druze and others, together all people of goodwill, who want to pave the way to a better future.
8. We choose, at this conference in the Galilee, to commit ourselves to dialogue, reconciliation and mutual acceptance. We realize that there is no other way but to live together in peace in the same land.
9. We call for deepening the education for peace in every educational means, programs and opportunities. We reach out to all other groups in Israel and overseas to join hands in this objective.
10. We (means here: Jewish and Arab Israeli's) welcome guests in our country, like those in Nes Ammim, who want to live here for a certain period of time. We encourage them to be active and to commit themselves to building bridges of understanding and dialogue between Palestinians and Jews.
11. We invite all people of good will, such as the people of Nes Ammim and others, to join us in the vision and in the effort to bring about peace and harmony of human relations among all the inhabitants of this land. E-mail address: dialogue@nesammim.com

6.2 *Marc Rosenstein: Discovering the other in the Galilee, May 1, 2009*

by Rabbi Marc J. Rosenstein (Galilee Foundation for Value Education, Shorashim)

As an adult immigrant from the multicultural, individualistic, theistic democracy of the United States that formed me, as one who left his entire extended family and essentially abandoned his parents to come here, as a Reform Jew, as a utopian Zionist, as a white middle class male, as a PhD and rabbi, as the father of three children who served in the Israeli army, as a member of a small, homogeneous rural community... I discover the Other in the Galilee every day. There are so many here who are Other to me, and whom I have to work to see and to see into, as opposed to just looking past them. Every day here, after twenty years, I am reminded of how little I understand and how much more there is to learn about the experiences and perspectives, about the humanity, of all these Others among whom I live.

As is customary at gatherings like this one, it would be easy to give a short sermon on the importance of this discovery, on the value of looking at and listening to the Other and trying to discover who s/he really is, enabling us to form a human relationship that would transcend the various conflicts that divide us.

However, that seems to me to be the easy way out, kind of a "cop-out". Over the past several years I've had the opportunity to visit South Africa several times, and to be amazed by the process of change that nation has undergone since Apartheid. One of the most interesting aspects was the Truth and Reconciliation commission

process, which I have studied a bit. And in one essay on the process by a Christian clergyman, I read a sentence that has stayed with me now for years:

Reconciliation without restorative justice is merely a salve for the conscience of the privileged.

It is very well to talk about reconciliation on the personal level, about discovering and accepting the Other, about "moving on." However, if the framework in which this is supposed to take place is fraught with injustice – or even perceived injustice – then the process is hypocritical at best.

It seems to me that in our situation here vis a vis Jews and Arabs in the state of Israel, we face a complex framework which does not allow us to consider reconciliation in a vacuum. Specifically, there are at least four dimensions to be considered:

1. The philosophical/political. What does it mean for Israel to declare itself to be a Jewish state and a democracy? It may well be that such a combination is possible – but so far, no one has spelled out just how to do it; indeed, among the Jewish majority there is nothing even approaching consensus on how to define a Jewish state, and what should be its relationship to democracy. Hence, there is a lingering doubt, an uncertainty, a vagueness, about how the political and cultural framework of the state relates to its citizens who are not Jewish. When Zionism attempted to redefine Judaism as a modern nationality instead of a religion, it opened a difficult and complicated discussion that is still unresolved. We can be best of friends as individuals, but if there are questions about political status, about equality of opportunity, about distribution of power, about loyalty to the framework – then there is something false in our friendship.

2. The historical. We have in many cases conflicting versions of our history in this region, and since we are operating in a context of nationalism, national historical narratives are deeply influential on our respective identities and our perception of the Other. I may be able to accept the other, and find common interests and values and humanity, but if deep down inside I am carrying around a collective memory in which I am his/her victim – he stole my land, she killed my grandfather, once again, discovering and accepting the Other can be painful and maybe even, for some of us, impossible; this is perhaps our greatest challenge. Meanwhile, history continues. Israel is in a state of armed conflict with Arab states and organizations outside its borders. Much as we would like to be able to say that reality is unconnected to the relationships between Jewish and Arab citizens of Israel, it is connected, and makes our relationship to the Other even more complicated and often difficult and painful.

3. The cultural. We live in largely separate communities, attend separate schools, speak different languages, have different cultural norms regarding clan, family, individualism, authority, gender relations, etc. It is often possible to see life in an Arab village in the Galilee as still breaking out of pre-modern modes, while mainstream Israeli society is what some would define as already post-modern. This divide often poses great obstacles to integration, to building a common life, to creating equality of opportunity. There are serious questions of what is possible and at what price. The Jews and other groups in the US jettisoned large sections of their identity and culture as the price of integration. Europe and the Middle East have been trying for a century to create a system of national minorities with a degree of formal cultural autonomy. Europe has not exactly been a success story, and as we speak there is concern about new violence against the Roma there... Can there be cultural autonomy without a political price? Can there be integration without a cultural price?

4. The personal. Maybe this is the easiest, if only we could disassociate it from the previous three: it seems to be a universal phenomenon that people distrust, fear, even hate those who are different from them. We experience here old fashioned simple racism, prejudice, mutual ignorance, fears founded on demagoguery, all the ills we find in all societies everywhere, compounded, of course by the uneven distribution of power between a dominant majority and a minority. Here, the role of education, of dialogue, of social integration, of shared interests in the workplace and in public concerns like the environment – can have impact, helping break down prejudices and fears and creating partnership. However, is it realistic to expect to make progress in the personal area when lurking in the background are the weighty factors mentioned above, of defining the nature of our ideal society here, of defusing the historical memories and current fears that won't leave us alone?

The question is, of course, where do we begin? Can we begin to solve the bigger issues – the political/philosophical, the historical – by starting with the human and the cultural? Or is it foolish to play around with human and cultural issues when the philosophical and historical conflicts cast a pall, rendering our efforts trivial? I have spent the past twenty years struggling with that question, and my work assumes that you can start from the human and the cultural to create a climate for discourse about the more difficult issues. But I don't know if that is right. I really don't know.

* Vanaf 7 juni 2010 is (een bijgestelde versie van) deze tekst beschikbaar op www.girard.nl > Online teksten.